

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

ХАРЛАМОВ Михайло Іванович

УДК 94: 377(477) «1921/1929»

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УСРР у 1921-1929 рр.

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка Міністерства аграрної політики та продовольства України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Воронянський Олександр Володимирович,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка
Міністерства аграрної політики та продовольства України,
професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського
спілкування», філософії та історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Руденко Ростислав Гаврилович,
Харківський національний економічний університет
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України,
професор кафедри українознавства.

кандидат історичних наук
Чернікова Інна Володимирівна,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України, доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться “8” квітня 2011 р. о 17-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, ауд. V–58.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4.

Автореферат розісланий “3” березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.В. Журавльов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, державній національній програмі “Освіта” наголошується на необхідності створення високоефективної системи освіти в Україні, зокрема професійно–технічної, яка повинна відповідати усім стандартам передової європейської освіти.

З огляду на вищезазначені фактори одним з важливих шляхів покращення системи професійно–технічної освіти може бути звернення до досвіду українських педагогів, які у 20-х роках XX століття створили самобутню освітню систему з підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості і сільського господарства країни. Особливо цікавою є проблематика розвитку професійно–технічних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр., що були головними навчальними закладами нижчої професійної освіти з випуску молодого покоління робітників для народного господарства України.

Визначивши тему дослідження – “Розвиток професійно–технічної освіти в УСРР у 1921–1929 рр.”, ми аналізуємо її на прикладі професійно–технічних шкіл республіки (сільськогосподарських та індустріально–технічних), як таких освітніх установ, що у досліджуваній історичний період мали домінуюче становище в галузі підготовки кваліфікованої робочої сили.

На сучасному етапі розвитку історичної науки відсутні ґрунтовні праці, що б досліджували проблеми професійно–технічної освіти, зокрема діяльність масових професійно–технічних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр., складний процес їх розвитку (питання становлення, формування змісту освіти, їх матеріально–фінансове становище, взаємодії з іншими освітніми закладами, тощо). Тому таке дослідження є актуальним.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до наукової тематики кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування», філософії та історії України Харківського національного технічного університету імені Петра Василенка за напрямом «Історія України: проблеми суспільного, політичного, культурного, економічного розвитку». Окрім того робота здійснювалася в аспекті реалізації мети та завдання державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття).

Хронологічні межі дисертаційної роботи 1921 – 1929 рр. Нижня межа визначається завершенням громадянської війни, утвердженням радянської влади та зміні політики військового комунізму на нову економічну політику. З цього часу розпочинаються активні процеси створення радянської української освітньої системи в республіці, зокрема створення базових принципів та засад з підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у професійно–технічних школах УСРР. Верхня межа дослідження – 1929 р., коли в республіці розпочалися процеси уніфікації та

централізації освіти, українська радянська система професійно-технічних освітніх установ втратила власну самобутність і поступово перетворилася у частину загальносоюзної освітньої системи.

Територіальні межі роботи охоплюють територію УСРР у межах 20-х років ХХ століття.

Об'єктом дослідження є система професійної освіти, а саме питання становлення і розвитку професійних шкіл з підготовки робітничих кадрів для промисловості і сільського господарства республіки, а також організація навчально-виховного процесу у цих освітніх установах, їх матеріально-фінансової бази, формування викладацьких кадрів та учнівського контингенту.

Предметом дослідження є розвиток професійно-технічної освіти в УСРР у 1921-1929 рр., а саме: процес формування та діяльності професійно-технічних шкіл в досліджуваній період.

Метою даного дослідження є створення цілісної, об'єктивної картини історії становлення і розвитку нижчої ланки професійно-технічної освіти – масових професійно-технічних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр. Для досягнення зазначеної мети дисертаційного дослідження були поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки та джерельну базу дослідження;
- виділити та охарактеризувати етапи становлення, розвитку та знищення української системи професійно-технічної освіти, а конкретно професійно-технічних шкіл УСРР у 1921–1929 рр.;
- виявити головні завдання, які ставилися перед установами нижчої ланки професійно-технічної освіти (професійно-технічними школами), їх відповідність потребам народного господарства в УСРР у 20-х роках ХХ століття;
- визначити основні тенденції та закономірності розвитку професійно-технічних шкіл УСРР протягом третього десятиріччя ХХ століття;
- дослідити базові принципи формування змісту освіти в освітніх закладах УСРР професійно-технічної спрямованості у зазначений період.;
- здійснити аналіз матеріально-фінансового становища навчальних установ професійної освіти в Україні у 1921–1929 рр.;
- визначити можливості використання історичного досвіду цих закладів для реформування та вдосконалення української професійно-технічної системи освіти в наші часи.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим цілісним дослідженням першої ланки професійно-технічної освіти УСРР у 1921–1929 рр., а саме професійно-технічних шкіл. Зокрема:

- створено працю з історії становлення та розвитку професійних шкіл з підготовки кваліфікованої робочої сили для промисловості і сільського господарства УСРР у 1921–1929 рр.;
- комплексно висвітлено процес створення та діяльності таких навчальних установ, як індустріально–технічні професійні школи та сільськогосподарські професійні школи в 1921–1929 рр.;
- доведено, що в УСРР в період з 1921 по 1929 рік велике значення для професійної освіти мали сільськогосподарські школи, що готували кваліфікованих працівників для аграрного сектора народного господарства республіки;
- доповнено і уточнено існуючі в літературі відомості про особливості фінансування закладів професійно–технічної освіти;
- показано специфіку формування змісту освіти в професійно–технічних школах УСРР у 1921–1929 рр.;

Практичне значення дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні монографій, підготовці навчальних курсів з історії України, історії науки і техніки, історії української культури.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії України історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України та кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування», філософії та історії України Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Головні результати дослідження, викладені у дисертації, оприлюднювалися на 4 міжнародних і 7 регіональних науково–практичних та історико–краєзнавчих конференціях упродовж 2006–2011 рр. Зокрема, на VII Багаліївських читаннях в Народній Українській Академії (НУА) (Харків, 7 листопада 2006 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві” (Харків, 23–24 листопада 2006 р.), на XXIV краєзнавчій конференції молодих вчених, присвяченій 70-річчю Студентського наукового товариства ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, 15 грудня 2006 р.), Міжнародній науковій конференції студентів і аспірантів “IV Харківські студентські філософські читання” (Харків, 17 лютого 2007 р.), 60-й ювілейній міжнародній науковій конференції молодих вчених “Каразінські читання” (Харків, 20 квітня 2007 р.), регіональній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів “Україна й світ: минуле, сучасне та майбутнє” (Харків, 24–25 квітня 2007 р.), XXIV краєзнавчій конференції молодих вчених, до 150-річчя від дня народження академіка Д.І. Багалія (Харків, 7 листопада 2007 р.), у матеріалах круглого столу, присвяченого 50-річчю кафедри історії України Харківського

національного університету ім. В.Н. Каразіна (Харків, грудень 2007 р.), міжнародній науковій конференції “Краєзнавство і учитель – 2008” (Харків, 28 лютого 2008 р.), V Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність” (Харків, 20–21 травня 2008 р.), міжнародній науковій конференції “Краєзнавство і учитель – 2009” (Харків, 27 лютого 2009 р.). I Всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих учених “Історія світової цивілізації від давнини до сучасності” (Дніпропетровськ, 29-30 квітня 2010 р.)

Основні результати дисертації викладені у п’ятнадцяти одноосібних публікаціях. З них сім статей надруковано в фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, відповідає його меті та завданням, підпорядкована висвітленню питань розвитку професійно-технічної освіти в УСРР у 1921-1929 рр. Дисертаційна робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів (дев’яти підрозділів), висновків, додатків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 238 сторінок, з них 171 сторінка основного тексту, 20 сторінок додатків (7 таблиць, 2 документи, 1 схема) та 47 сторінок списку використаних джерел і літератури (498 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено зв’язок дослідження з науковою проблематикою кафедри, де виконувалася дисертація, охарактеризовано мету, конкретні науково-дослідницькі завдання, об’єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі, вказано на методологічні засади, методи дослідження, подано інформацію про наукову новизну дисертації, практичне значення одержаних результатів, повідомлено про апробацію результатів дисертації.

У **першому розділі дисертації – «Історіографія та джерела дослідження»** – аналізується стан наукової розробки обраної проблеми, характеризується джерельна база дисертації, а також основні методологічні принципи та методи дослідження.

Зокрема, у *підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми»* проаналізований історіографічний доробок з даної проблематики. Наукові праці, присвячені питанням професійно-технічної освіти в тому числі розвитку професійно-технічних шкіл в УСРР у третьому десятилітті ХХ століття, на наш погляд, доцільно було б поділити на чотири хронологічні періоди: перший період (1920-ті роки); другий період (1930-ті роки – середина 1950-х рр.); третій період (друга половина 1950-х – початок 1990-х рр.); четвертий період розпочався наприкінці 1991 р. і триває досі. Кожний період має свою специфіку і якісно відрізняється один від одного.

Важливими працями першого хронологічного періоду є для нас роботи, написані керівниками Наркоматів освіти УСРР, РСФРР та працівниками їх структурних підрозділів –

Г. Гриньком¹, Я. Ряппо², М. Скрипником³, А. Мандрикою⁴, І. Немоловським⁵, І. Гордоном⁶. Вони мають важливе значення, оскільки написані безпосередніми учасниками розбудови української професійної освіти. Але ці роботи мають переважно публіцистичний характер, не мають історіографічного огляду робіт своїх попередників. Вони мають важливе значення, оскільки написані безпосередніми учасниками розбудови української професійної освіти.

Не менш важливими є праці інших українських вчених та педагогів, що працювали у 1920–1929 роках над проблематикою освіти УСРР. Для нашої роботи найбільш цінними є публікації наступних авторів: Я. Звігальського та М. Іванова⁷, М. Авдієнка⁸, А. Альберштейна та В.

---

¹ Гринько Г. Ф. Очерк истории и системы профобра / Г. Ф. Гринько // Путь просвещения. – 1923. – № 6. – С. 1–50.; Гринько Г.Ф. Очерки советской просветительской политики / Г.Ф. Гринько. – Х.: Путь просвещения, 1923. – 194 с.; Гринько Г.Ф. Наш путь на запад / Г.Ф. Гринько // Путь просвещения. – 1923. – № 7–8. – С. 1–19.

²Ряппо Я. П. Две системы просвещения / Я. П. Ряппо // Путь просвещения. – 1922. – № 1. – С. 109–118.; Ряппо Я. П. Профессиональная школа вместо образовательной словесной школы / Я. П. Ряппо // Путь просвещения. – 1924. – № 1. – С. 1–15.; Ряппо Я. П. Советская профессиональная школа, ее место и значение в системе просвещения и в нашем народном хозяйстве / Я. П. Ряппо. – Х.: Госиздат Украины, 1926. – 52 с.

³Скрипник М. О. До теорії боротьби двох культур / М.О. Скрипник. – Х.: Держвидав України, 1926. – 31 с.; Скрипник М. О. Вибрані твори / М.О. Скрипник. – К.: Україна, 1991. – 617 с.;

⁴ Мандрыка А. М. О повышении квалификации работников профобра / А. М. Мандрыка // Путь просвещения. – 1924. – № 4–5. – С. 53–67.

⁵Немолковский И. С. К вопросу об индустриальной профшколе / И. С. Немолковский // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 164–178.

⁶ Гордон И. Б. К вопросу о преподавании математики в профессионально-технических учебных заведениях / И. Б. Гордон. – Х.: Издательство НКП, 1922. – 10 с.; Гордон И.Б. Перспективы производственного обучения / И. Б. Гордон // Робітнича освіта. – 1927. – № 1. – С. 26–32.

⁷Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні / Я. Звігальський, М. Іванов. – Х.: Видавництво НКО, 1927. – 409 с.; Звігальський Я. Професійна освіта на Україні / Я. Звігальський. – Х.: б. в., 1927. – 93 с.

⁸Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні / М. О. Авдієнко. – Х.: ЦСУ УСРР, 1927. – 102 с.; Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні в 1927–28 р. / М. О. Авдієнко // Радянська освіта. – 1928. – № 10. – С. 15–27.

Ястржембського⁹, О. Головченка¹⁰ та інших. Окремо слід виділити роботи викладача Харківського інституту народної освіти М. Зарецького¹¹, що досліджував проблеми професійно-технічних шкіл УСРР, зокрема питання охорони здоров'я учнів профшкіл, проблеми виробничого навчання, організації їхнього дозвілля тощо. Проблеми функціонування та розвитку профшкіл висвітлювалися у статтях та монографіях В. Гіршзона, К. Калиненка, Б. Козелева, А. Шумлянського, О. Соколенка, М. Зотина, П. Калюжного та інших¹². Автори намагалися об'єктивно оцінювати розвиток професійно-технічної освіти в УСРР, тиск з боку союзного керівництва був незначним.

⁹ Альберштейн А., Ястржембський В. Система народної освіти / А. Альберштейн, В. Ястржембський. – Х.: ДВУ, 1929. – 320 с.;

¹⁰ Головченко А.П. Організація професійних навчальних закладів. Т.1.: шкільний підручник / А.П. Головченко. – Х.: Держвидав України, 1925. – 156 с.

¹¹ Зарецький М. Вопросы образования рабочей молодежи на Всеукраинском съезде по рабочему образованию / М. Зарецкий // Путь просвещения. – 1925. – № 7–8. – С. 165–174.; Зарецький М. Дидактика професійно-технічної освіти / М. Зарецький. – Х.: ДВУ, 1925. – 108 с.; Зарецький М. К истории производственного ученичества / М. Зарецкий // Путь просвещения. – 1924. – № 11–12. – С. 3–6.; Зарецький М. Організація вступних іспитів у школах ФЗУ та в профшколах / М. Зарецький // Робітнича освіта. – 1929. – № 4–5. – С. 57–64.; Зарецький М. Организация труда подростков / М. Зарецкий. – Х.: Молодой рабочий, 1923. – 147 с.

¹² Гіршзон В. П. Мукомольное производство и профессионально-техническое образование / В. П. Гіршзон // Народне господарство і професійно-технічна освіта. Збірник губернських підвід професійної освіти. – Київ, 1921. – С.18–19.; Калиненко К. Боротьба на господарчому фронті і організація професійно-технічної освіти на Україні і в Росії / К. Калиненко // Народне господарство і професійно-технічна освіта. Збірник губернських підвід професійної освіти. – Київ, 1921. – С.3–4.; Козелев Б. Профессионально-техническое образование рабочих и проведение учебной повинности / Б. Козелев // Народне господарство і професійно-технічна освіта. Збірник губернських підвід професійної освіти. – Київ, 1921. – С.9–11.; Шумлянський А. Становище сільського господарства на Київщині і чергові завдання професійно-агрономічної освіти // Народне господарство і професійно-технічна освіта. Збірник губернських підвід професійної освіти / А. Шумлянський. – Київ, 1921. – С.6–7.; Соколенко О. Шляхи професійної сільськогосподарської освіти / О. Соколенко // Народне господарство і професійно-технічна освіта. Збірник губернських підвід професійної освіти. – Київ, 1921. – С.16–18.; Зотин М. О нормализации учебной жизни в школах профобра / М. Зотин // Путь просвещения. – 1925. – № 7–8. – С. 154–164.; Калюжный П. Масова індустріально-технічна профшкола / П. Калюжный // Путь просвещения. – 1925. – № 5–6. – С. 201–203.

Доповіді вітчизняних вчених, педагогів, керівників освіти цього історіографічного етапу, водночас є цінними історичними джерелами. Разом з тим, роботи, що виходили з друку, мали широкий діапазон дослідження, але при цьому не відбувалося фокусування уваги на розвитку масових професійних шкіл технічного профілю.

Другим історіографічним етапом нашого дослідження є період 1930-х років – середина 1950-х років. Цей період характеризується жорстким тиском з боку тоталітарного режиму на представників української інтелігенції. Українські професійно–технічні школи були уніфіковані й не відрізнялися від загальносоюзних навчальних закладів. Навчально-виховний процес впроваджувався за шаблонними моделями, розробленими в Москві. Праці цього періоду не торкалися проблематики розвитку української професійно-технічної освіти 1920-х років¹³. Істориків цього періоду позбавляли доступу до більшості джерел. Звернення дослідників до висвітлення питань освіти УСРР в досліджуваній період відбувалося епізодично.

Третій історіографічний період нашого дисертаційного дослідження (друга половина 1950-х – початок 1990-х рр.). В межах даного періоду доцільним є виділення трьох етапів: перший етап (друга половина 1950-х – середина 1960-х років), другий етап (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х років), третій етап (друга половина 1980-х років – початок 1990-х років).

Так під час першого етапу з'явилися публікації Ф. Блінчевського та Г. Зеленко, Ю. Борисова, А. Веселова, Ф. Корольова, О. Слуцького¹⁴, та деяких інших та науковців¹⁵, що висвіт-

¹³Бейлин А. Е. Кадры специалистов в СССР. Их формирование и рост / А. Е. Бейлин. – М.: Союзоргучет, 1935. – 420 с.; Нольде І. З підсумків боротьби за кадри / І. Нольде // Робітнича освіта. – 1932. – № 4. – С. 28–34.; Медынский Е. Н. Содержание учебной работы (планы и программы) советской школы за 25 лет / Е. Н. Медынский // Советская педагогика. – 1942. – № 10. – С. 10–23.; Константинов Н. А. Из истории советской школы и педагогики / Н. А. Константинов // Советская педагогика. – 1947. – № 9. – С. 48–62.; Королев Ф. Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики. 1921–1931 / Ф. Ф. Королев. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 508 с. Шимбирев П. Н. О серьезных ошибках в трактовке истории советской школы / П. Н. Шимбирев // Советская педагогика. – 1949. – № 3. – С. 102–109.

¹⁴Блинчевский Ф. Л., Зеленко Г. Н. Профессионально-техническое образование рабочих в СССР / Ф. Л. Блинчевский, Г. Н. Зеленко. – М.: Трудрезервиздат, 1957. – 160 с.; Борисов Ю. С. Подготовка промышленных кадров сельского хозяйства СССР в реконструктивный период / Ю. С. Борисов. – М.: Издательство АН СССР, 1960. – 288 с.; Веселов А. Н. Профессионально-техническое образование в СССР. Очерки по истории среднего и низшего профессионально-технического образования / А. Н. Веселов. – М.: Профтехиздат, 1961. – 435 с.; Слуцкий О. В. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну

лювали проблеми професійної освіти в Україні у досліджуваній період. На жаль, підходи радянських вчених до історії розвитку професійно-технічної освіти УСРР 1920-х рр. докорінно не змінилися в цей історичний період. Дослідження істориків мали стереотипний, заангажований характер, хоча для написання цих робіт використовувалася широка джерельна база. Дослідники оцінювали розвиток української професійно-технічної освіти у 1920-х роках, як невірний і хибний.

У другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. продовжують з'являтися певні роботи з історії нижчої професійно-технічної освіти СРСР та УСРР, але вони не досліджували самобутній характер української професійно-технічної освіти 1920-х років¹⁶.

Наступний етап третього історіографічного періоду охоплює середину 1980-х – початок 1990-х рр.. Процеси перебудови в країні сприяли поживленню інтересу до проблематики професійно-технічної освіти. Певним чином звільнившись від цензури та диктату, впливів застарілих радянських ідей, історики почали об'єктивніше відображати процеси функціонування української освіти в 1921-1929 роках. Інформативними є роботи П. Лукашенко і Є. Варди¹⁷, Ю.

індустріалізацію країни (1926–1929) / О. В. Слущкий. – К.: Видавництво АН УРСР, 1957. – 208 с. Королев Ф. Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики. 1921–1931 / Ф. Ф. Королев. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 508 с.

¹⁵Злобина В. М. Партийное руководство профессионально-техническим образованием в СССР (1921–1925) / В. М. Злобина. – М.: МГУ, 1968. – 119 с.; Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – К.: Радянська школа, 1966. – 260 с.

¹⁶Пузанов М. Ф., Терещенко Г. И. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. – К.: Вища освіта, 1980. – 231 с.; Осовский Е. Г. Развитие теории профессионально-технического образования в СССР (1917–1940) / Е. Г. Осовский. – М.: Высшая школа, 1980. – 287 с.; Батышев С. Я. Очерки истории профессионально-технического образования в СССР / С. Я. Батышев. – М.: Педагогика, 1981. – 351 с.; Івашина Г. З. До питання створення радянської системи професійної освіти на Україні (1920–1928) / Г. З. Івашина // Педагогіка. Республіканський науково-методичний збірник. – 1967. – Вип. 5. – С. 68 – 78.; Зарьтовский Б. А. Проблемы взаимоотношений общего, политехнического и профессионального образования в истории советской педагогики (1921-1925) / Б. А. Зарьтовский // Ученые записки (Курский педагогический институт), кафедра педагогики и психологии. – 1968. – вып. 50. – С. 204–235.; Дубинчук О. С., Хромова О. Л. Розвиток професійно-технічної освіти на Україні (1917- 1977) / О. С. Дубинчук, О. Л. Хромова // Радянська школа. – 1977. – № 12. – С. 17–25.

¹⁷Лукашенко П. Т., Варда Є. І. Покликання: нариси з історії професійно-технічної освіти / П. Т. Лукашенко, Є. І. Варда. – К.: Молодь, 1988. – 287 с.

Борисова¹⁸, в яких досліджуються окремі проблемні питання професійно-технічної освіти в країні у 1920-1930-х роках, які раніше не підіймалися у вітчизняній історіографії.

Останній історіографічний період розпочався наприкінці 1991 р. і триває досі. Специфікою даного періоду є повний відхід в історичних дослідженнях від марксистсько-ленінської ідеології. На сучасному етапі вивчення проблематики професійно-технічної освіти УСРР 1920-х рр. вчені намагаються об'єктивно висвітлювати події того часу, спираючись на широке коло різноманітних джерел та літератури.

Значний інтерес становлять ґрунтовні роботи О. Сухомлинської, В. Кравця, А. Аніщенко, Н. Ничкало, Л. Січаєвої, Н. Падун, Л. Шепель, М. Кузьменка тощо¹⁹. В цих роботах серед інших проблем висвітлювалися різноманітні аспекти розвитку професійно-технічних освітніх установ УСРР: проблеми формування учнівського та викладацького контингенту, питання фінансування шкіл, форми і методи навчання і виховання в професійних закладах освіти нижчої ланки, досліджувалося значення спеціальної професійної освіти для жінок. Необхідно виділити наукові публікації І. Лікарчука²⁰, що присвячені питанням функціонування професійно-технічних

---

¹⁸ Борисов Ю. С. Производственные кадры деревни (1917–1941): Цивилизованные хозяйственники или “винтики” государственной машины / Ю. С. Борисов. – М.: Наука, 1991. – 227 с.

¹⁹ Сухомлинська О. В. Нариси історії українського шкільництва (1905–1935) / О. В. Сухомлинська. – К.: Заповіт, 1996. – 302 с.; Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки / В. П. Кравець. – Тернопіль.: Б.в., 1994. – 358 с.; Аніщенко О. В. Професійна освіта і самореалізація жінок в Україні: історія і сучасність / О. В. Аніщенко. – Ніжин.: ТВОВ “Наука – Сервіс”, 2003. – 251 с.; Профтехосвіта України: ХХ сторіччя: Енциклопедичне видання / Академія педагогічних наук України, Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України. – К.: АртЕк, 2004. – 872 с.; Січаєва Л. Сторінки історії розвитку професійної освіти в Україні (1920-ті роки) / Л. Січаєва // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1997. – № 2. – С. 103–107.; Падун Н. О. Коли учень приходив на завод: форми і методи навчання та виховання у професійній школі 20-30-х років / Н. О. Падун // Рідна школа. – 1994. – № 1–2. – С. 62–63.; Падун Н. О. Професійно-технічна освіта в Україні (1929–1940) / Н. О. Падун // Шлях освіти. – 1998. – № 4. – С. 51–53.; Шепель Л. Ф. Проблема підготовки кадрів спеціалістів в УРСР з робітників і селян (20-ті рр.. ХХ ст..) / НАН України, Інститут історії України / Л. Ф. Шепель. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 32 с.; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 1920–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко. – Донецьк.: Норд-Прес, 2004. – 455 с.

²⁰ Лікарчук І. Л. Проблеми підготовки робочих кадрів в Україні (1920–1929 рр.) / І. Л. Лікарчук. – К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. – 206 с.; Лікарчук І.

навчальних закладів. Його роботи відрізняються достатньо широкою джерельною базою, неупередженістю та об'єктивністю.

Окреме місце в історіографії займають дисертаційні дослідження. За період з 1991 по 2011 рік були підготовлені роботи І. Лікарчука, В. Липинського, Ю. Чирви, О. Ситнікова, М. Лисенко, Н. Іванцової, С. Куглера, О. Василенко, але вони фрагментарно висвітлювали питання розвитку сільськогосподарських та індустріальних професійно-технічних шкіл²¹. Серед істориків діаспори проблеми масових професійно-технічних шкіл УСРР не викликали великого зацікавлення. Частково ці питання висвітлювалися у роботах С. Сірополка, І. Коляски та І. Кошелівця²².

Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи / І. Л. Лікарчук. – К.: Педагогіка, 1999. – 287 с.; Лікарчук І. Л. Система управління підготовкою кваліфікованих робітників на Україні в 1920–1923 рр. / І. Л. Лікарчук // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 223–233.; Лікарчук І. Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні (1888–1998) / І. Л. Лікарчук. – К.: Вища школа, 1998. – 256 с.

²¹Лікарчук І. Л. Розвиток змісту і форм підготовки кваліфікованих робітників в Україні у 1920–1929 рр.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський університет ім. Т. Шевченка / І. Л. Лікарчук. – Київ, 1995. – 24 с.; Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки.: Дис. ... доктора. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Липинський. – Донецьк, 2001. – 393 с.; Чирва Ю. І. Розвиток народної освіти України (1917–1932 рр.): історіографія проблеми.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький державний університет / Ю. І. Чирва. – Донецьк, 1995. – 18 с.; Ситніков О. П. Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / О. П. Ситніков. – Київ, 2003. – 15 с.; Лисенко М. С. Становлення середньої спеціальної освіти в Україні (1922–1930 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. С. Лисенко. – Харків, 2000. – 21 с.; Іванцова Н. І. Розвиток професійної робітничої освіти без відриву від виробництва у 1921–1930 рр. в Україні.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. І. Іванцова. – Харків, 2008. – 256 с.; Куглер С. О. Проблеми підготовки робітничих кадрів для промисловості і транспорту України в 1921–1941 рр. (На матеріалах партійних та суспільних органів України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Дніпропетровський державний університет / С. О. Куглер. – Дніпропетровськ, 1994. – 23 с., Василенко О. В. Вища індустріально-технічна освіта в УСРР у 20-х роках ХХ століття. / О. В. Василенко: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2011. – 233 ст.

²²Коляска І. Освіта в радянській Україні: Досвід дискримінації і русифікації: [переклад з англійської мови з доповіддю і додатками] / І. Коляска. – Торонто.: Peter Martin Associates Limited, 1970. – 246 с.; Кошелівець І. Микола Скрипник: [Життєпис і характеристика політичної діяльності] / І. Кошелівець. –

Комплексного узагальнюючого дослідження, яке б висвітлювало розвиток і функціонування професійно-технічних шкіл сільськогосподарського та індустріально-технічного профілю в УСРР у 1921-1929 роках, не створено.

У підрозділі 1.2. мова йде про джерельну базу дослідження. Першою групою джерел є опубліковані зібрання законів, декретів, розпоряджень, постанов урядів УСРР, РСФРР та СРСР, наркоматів освіти, нормативні акти центральних та місцевих органів управління професійно-технічною освітою (Укрголовпрофосвіта, Державний науково-методичний комітет, Всеукраїнський центральний виконавчий комітет), що регулювали діяльність професійно-технічних шкіл УСРР у 1920-х роках²³.

Друга група джерел, що використана в дисертаційному дослідженні, це статистично-довідкові матеріали. Ці джерела дозволяють нам неупереджено характеризувати, зіставляти суперечливу інформацію з історії розвитку професійно-технічних шкіл України, процеси розвитку та функціонування індустріально-технічних та аграрних професійних шкіл в УСРР у 1920-х роках²⁴.

Мюнхен.: Сучасність, 1972. – 342 с. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

²³Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УСРР. – Х.: юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1927 – 956 с.; Збірник декретів, наказів і розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР. – Х.: Всеукраїнське державне видавництво, 1921. – вип. 3. – 40 с.; Постанова ВЦВК й РНК УСРР. Про зміну розділу 1, відділу другого, частини 2, книги третьої Кодексу законів про Народну освіту УСРР “Про професійну школу” // Бюлетень НКО. – 1928. – Ч. 9 (27). – С. 9–14.; Директиви ВКП(б) и постановлення Советского правительства о народном образовании: Сборник документов за 1917 – 1947 гг. – М.-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1947. – 304 с.; Положення про екстернат за курс профшколи // Бюлетень НКО. – 1928. – № 18-25. – С. 18–19.; Положення про інспекторів по профосвіті // Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. – 1922. – Ч. 36-39. – С. 61–67.; Положення про порядок відкриття і закриття шкільних закладів профосвіти // Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. – 1922. – Ч. 36-39. – С. 59–61.;

²⁴Справочник для поступления в институты, рабфаки и профшколы УСРР в 1924–25 гг.. – Х.: Червоний шлях, 1924. – 65 с.; Список профшкіл, шкіл ФЗУ й курсів за даними на початок 1926/27 учбового року. – Х.: друкарня комгоспу ім. т. Макієвського, 1927. – 144 с.; Всесоюзний шкільний перепис 15.12.1927 р. – Т.2: Установи професійної освіти на Україні. – Х.: Держвидавництво “Господарство України”, 1930. – 188 с.;

Наступна група джерел – це різноманітні поточні та звітні матеріали, які торкаються проблематики професійно–технічної освіти в УСРР у 1921-1929 рр. До них можна віднести протоколи та резолюції Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету (ВЦВК), Вищої Ради Народного Господарства (ВРНГ), Раднаркому та Наркомату освіти УСРР, протоколи нарад наркомів освіти союзних республік, на яких розроблялися концептуальні положення освітньої політики. Їх доповнюють резолюції та звіти губернських, окружних, міських та повітових партійних комітетів. Певна доля цих матеріалів знаходиться в центральних та обласних архівах нашої країни. Частина з цих документів надрукована²⁵.

Джерела, що носять навчально–методичний характер, можуть, в свою чергу, розкривати специфічну проблематику становлення та функціонування професійно–технічних шкіл в УСРР у 1921-1929 рр.²⁶. Аналізуючи наявні матеріали, можна простежити динаміку змін навчальних програм та планів за весь період існування автономної української системи освіти в 20-х рр. ХХ століття. Одне з головних місць серед джерел нашого дослідження займають архівні матеріали. Загалом використані документи семи державних архівів, при цьому деякі з них уперше залучені до наукового обігу, або вперше стали об'єктом дослідження з точки зору вивчення історії професійних шкіл УСРР 1921-1929 рр.

²⁵Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (17–20 січня 1924 р.) . – Х.: видавництво орг. відділу ВЦВК, 1924. – 192 с.; Всеукраїнський учительський з'їзд (1925 р.). Перший всеукраїнський учительський з'їзд в Харкові від 5 до 11 січня 1925 р. – Х.: Держвидав України, 1925. – 160 с.; Материали по хозяйственному закреплению учебных заведений профессионально-технического образования. – Х.: типография Наркомпроса, 1922. – 13 с.

²⁶Временное положение о профессионально-технических школах. – Х.: Б. в., 1922. – 39 с.; Производственная программа Укрглавпрофобра на 1922 год. – Х.: Редакционно-издательский отдел НКП, 1922. – 120 с.; Мова й література в масовій школі профосвіти. – Х.: ДВУ, 1926. – 32 с.; Навчальні плани професійних шкіл. – Х.: ДВУ, 1930. – 80 с.; Наукова організація праці у школі профосвіти. – Х.: Держвидав України, 1925. – 21 с.; Організація та програми праці в майстернях профтехшкіл механічної спеціальності // Бюлетень НКО. – 1924. – № 2. – С. 25–28.; Положення по фізкультурі у школах профосу // Бюлетень НКО. – 1924. – № 2. – С. 16–17.; Про військове навчання у профшколах з трилітнім курсом навчання // Бюлетень НКО. – 1927. – Ч. 48 (84). – С. 6–13.; Про перевірку знань та звичок у масовій школі профосу // Бюлетень НКО. – 1928. – Ч. 5 (92). – С. 26–28.; Тимчасова інструкція про порядок перевodu учнів профшкіл до старших класів // Бюлетень НКО. – 1926. – Ч. 11 (29). – С. 30.

Цінну інформацію містить фонд Наркомату освіти УСРР (Ф. Р – 166) ЦДАВО України. У ньому зосереджені законодавчі акти та нормативні документи ВУЦВК і РНК УСРР, щодо розвитку професійно–технічної освіти України. Їх вивчення і аналіз дозволяють простежити процес становлення та розвитку різноманітних освітніх установ УСРР 20-х рр. ХХ ст. Фонд містить також протоколи засідань, постанови з'їздів, резолюції, законодавчі положення, звіти й кошториси НКО УСРР, Укрголовпрофосвіти, губернських, окружних та повітових комітетів з професійно–технічної і спеціально–наукової освіти. Крім цього плани роботи, звітність, повідомлення про стан розвитку професійно-технічних шкіл республіки дають можливість охарактеризувати особливості становлення та діяльності цих освітніх установ в УСРР, їхню структуру, ступінь взаємодії з державними організаціями, значимість закладів для культурно-освітнього розвитку регіонів тощо.

В Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) ми використали матеріали з питань розвитку професійно-технічної освіти УСРР у 1921-1929 рр. Так у фонді загального відділу ЦК КП(б)У (Ф – 1) знаходиться велика кількість документів, які характеризують становлення і функціонування професійних освітніх установ технічного профілю: постанови, накази, резолюції Наркомату освіти з питань профтехосвіти, маловивчені тези та стенограми доповідей керівників професійної освіти України, протоколи засідань РНК УСРР та НКО УСРР, щодо проблем розвитку освітньої системи республіки, листування Наркомату освіти України, Укрголовпрофосвіти тощо.

Великий обсяг інформації по нашій темі містять матеріали обласних архівів. Зокрема нами опрацьовані матеріали Харківського обласного державного архіву (ХОДА) – (Ф.Р–820 – фонд відділу народної освіти Харківського губвиконкому рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1919–1924 рр.), фонд Харківського губернського виконкому (Ф.Р–203), фонд Харківського губернського земельного відділу сільськогосподарської професійної освіти (Ф.Р–185), фонд Харківського окрвиконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (Ф.Р – 845)). Досліджені джерела Київського обласного державного архіву (КОДА) – (Ф.Р–1 – фонд Київського губернського революційного комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Ф. Р – 112 – фонд Київського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Ф. Р–353 – фонд Київського окружного земельного відділу). Важливу інформацію з проблем професійно-технічної освіти УСРР містять документи Дніпропетровського обласного державного архіву (ДОДА) – (Ф.Р–122 – фонд Дніпропетровської окружної інспектури праці Дніпропетровського виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (1923–1930)., Ф.Р – 305 – фонд Дніпропетровського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських, червоноармійських депутатів (1923–1930).), Сумського обласного державного архіву (СОДА) –

(Ф.Р–4563 – фонд окружної інспектури народної освіти Конотопського окружного виконкому, Ф.Р–5601 – фонд інспектури народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1921–1930)), Полтавського обласного державного архіву (ПОДА) – (Ф.Р–363 – фонд Полтавського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, Ф.Р–2068 – фонд Лубенського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.).

Окремою групою джерел нашої роботи є публікації з питань професійно-технічної освіти, що друкувалися на шпальтах українських періодичних видань 1921-1929 рр. – “Бюлетень Народного Комісаріату Освіти”, “Путь просвещения”, “Шлях освіти”, “Радянська освіта”, “Народное просвещение”, “Жизнь рабочей школы”, “Робітнича освіта”, “Радянська школа (Просвіта Донбасу)”, “Червоний шлях”, “Народний учитель”, “Харківський пролетарій”, “Комуніст”, “Пролетарій”, “Пролетарська правда”.

Таким чином, проведений огляд джерел засвідчує наявність досить значної джерельної бази, яка дозволяє повно й об’єктивно розкрити нашу тему.

У *підрозділі 1.3.* проаналізовано *методологію та методи* дослідження. Зазначено, що більшість вітчизняних дослідників схиляється до цивілізаційного підходу в методології. На наш погляд дана парадигма є найбільш доцільною для дослідження історичного процесу. Методологічні та теоретичні засади нашої роботи ґрунтуються на комплексному підході, що базується на принципах історизму, об’єктивності, системності, діалектичного розуміння історичного процесу. У сукупності вони дали змогу неупереджено проаналізувати розвиток нижчої професійно-технічної освіти в Україні у 1921-1929 рр., зокрема процеси становлення та розвитку професійно-технічних шкіл нашої республіки у зазначений період.

Методи дослідження обумовлені метою та завданням, які поставлені в роботі. Тому при написанні роботи використовувалися у комплексі, як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. До використаних загальнонаукових методів можна віднести історичний, статистичний, логічний методи, а також метод аналізу та синтезу джерел. Серед спеціальних історичних методів застосовано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та структурно-системний методи.

У **другому розділі – «Розвиток індустріально-технічних професійних шкіл в УСРР у 1921-1929 рр.»** – дається загальна характеристика діяльності професійно-технічних шкіл промислового профілю в УСРР у 1920-х роках; розкриваються передумови, причини та етапи створення даних освітніх закладів на території республіки, розглядаються особливості економічного розвитку шкіл, аналізується динаміка формування змісту освіти в індустріальних школах протягом 1921-1929 рр.

Зокрема, у підрозділі 2.1. розкриваються *передумови і особливості становлення шкіл промислового спрямування в УСРР* у досліджуваній період. Доведено, що на початку 1920-х рр. індустріально-технічні професійні школи УСРР визнавалися фактично безальтернативними навчальними закладами з підготовки молодих кваліфікованих робітників для промисловості. Проте професійні промислові школи мали велику кількість проблем, які заважали ефективній освітній діяльності. Це недостатнє фінансування, брак кваліфікованих викладачів та навчально-методичної літератури.

Досліджено, що за період з 1921 по 1925 рік стан розвитку індустріально–технічних шкіл був досить складним. З початку 1920–х років мережа професійних шкіл промислового спрямування почала швидко та хаотично зростати і на кінець 1921 року налічувала 251 навчальний заклад по всій республіці. З огляду на об’єктивні причини розвитку економіки в той час більшість новоутворених індустріально–технічних шкіл не могли нормально функціонувати і змушені були зачинятися. Відбувався так званий ефект “перевиробництва” професійних шкіл. До середини 1920-х рр. мережа цих навчальних закладів значно скоротилася. За даними на 1925 рік кількість промислових професійно–технічних шкіл склала 122 заклади. У 1926 році їх було 134, у 1927 – 152, у 1928 – 166, у 1929 – 195 навчальних закладів.

У підрозділі 2.2. «*Матеріально–технічний стан шкіл*» досліджуються питання економічного становища, особливості фінансування профтехшкіл індустріального профілю у 1920-х рр. Економічний стан індустріальних професійних шкіл у 1921–1929 рр. був неоднозначним.

Фінансове становище масових професійних шкіл промислового профілю було складним. Державний бюджет не надавав школам пріоритетного значення, місцеві бюджети не мали можливості допомагати цим закладам, через брак коштів. Нормально функціонувати могли лише ті заклади освіти, що фінансово підтримувалися великими промисловими підприємствами. Введення різного роду зборів на освіту не надавало потрібного ефекту, ці процеси часто були хаотичними та погано контрольованими. В роки нової економічної політики закладам освіти було дозволено проводити власну господарюючу, фінансову діяльність, але при цьому відбувався досить жорсткий контроль з боку центру і промислові школи не могли в повній мірі спрямовувати гроші на власні потреби. Тільки наприкінці 1920-х років фінансове становище індустріальних шкіл покращилося.

У підрозділі 2.3. «*Формування змісту навчання освітніх закладів*» аналізується процес створення навчальних планів та програм з підготовки кваліфікованих робітників у профшколах промислового спрямування в УСРР у 1920-х рр.

Проведений аналіз розвитку змісту освіти у індустріально-технічних професійних школах УСРР у 1920-х роках дозволяє дійти таких висновків. Формування змісту освіти у промислових

школах УСРР мало як позитивні, так і негативні аспекти. До позитивних моментів слід віднести професійну спрямованість навчальних планів шкіл, можливість створення унікальних комплексів навчальних дисциплін, надання пріоритетного значення виробничому навчанню та практиці на конкретному виробництві.

Негативним було те, що під тиском союзного керівництва українські освітяни вимушені були впроваджувати політику централізації та уніфікації освітньої системи. Це призводило до зниження професійної підготовки українських робітників та фахівців нижчої ланки у промисловості.

У третьому розділі – «Розвиток сільськогосподарських професійних шкіл в УСРР у 1921-1929 рр.» – комплексно аналізується розвиток масових професійно-технічних шкіл аграрного спрямування в Україні у 1920-х роках.

Зокрема, у *підрозділі 3.1.* розкриваються *передумови створення і особливості становлення сільськогосподарських професійно-технічних шкіл в УСРР у досліджуваний період.* Зазначено, що на початку 1920-х рр. в Україні масово розпочали створюватися професійно-технічні школи сільськогосподарського профілю з підготовки молодих кваліфікованих робітників для аграрного сектора республіки. Радянський уряд надавав в цей період масовим аграрним школам певний пріоритет серед подібних закладів. Сільськогосподарські професійні школи поступово змогли налагодити власне господарство, їм виділялася достатня кількість землі, надавалися кредити на купівлю реманенту, покращилася ситуація з навчально-методичною літературою та викладацькими кадрами.

У *підрозділі 3.2.* «*Матеріально-технічний стан шкіл*» досліджуються питання економічного розвитку, особливості фінансування професійно-технічних шкіл сільськогосподарського профілю у 1920-х рр.

Дисертант зазначає, що одним з головних джерел фінансової підтримки для сільськогосподарських шкіл УСРР було впровадження процесу виробничої діяльності у роботі навчальних закладів. При школах діяли різноманітні майстерні, кузні, млини, які працювали не тільки для потреб навчального закладу, але й могли виконувати замовлення місцевого населення. Закріплення за цими навчальними закладами достатніх земельних наділів, різноманітного реманенту сприяло ефективній роботі школи з підготовки кваліфікованих кадрів, зробило сільські професійно-технічні школи вагомими виробничими одиницями.

Поєднання центрального і регіонального фінансування, широкий діапазон пошуку додаткових джерел отримання позабюджетних надходжень, організація госпрозрахункової діяльності під час навчального процесу і у позаурочний час, надання аграрним школам права суб'єкта господарювання дозволило навчальним закладам стабілізувати фінансове становище.

Сільськогосподарські професійно-технічні школи намагалися адаптуватися до умов нової економічної політики. Необхідність такої адаптації була викликана тим, що перехід до елементів ринкової економіки, запровадження її багатокладності, створили принципово нові умови для відтворення кваліфікованої робочої сили. Природним регулятором підготовки робітників та спеціалістів у цей період ставав ринок і реалізувати свої завдання сільська професійна школа могла лише через механізми ринкової економіки.

У підрозділі 3.3. «Формування змісту навчання освітніх закладів» розкриваються головні питання створення навчальних програм та планів з підготовки кваліфікованих робітників у профшколах сільськогосподарського спрямування в УСРР у 1920-х рр.

Підкреслено, що у період з 1921 по 1927 рік у формуванні змісту освіти сільськогосподарських професійно-технічних шкіл переважав регіональний аспект, тобто в цей час навчальні установи працювали за планами, створеними та корегованими конкретними закладами освіти, з урахуванням різноманітних місцевих нюансів. Система знань, вмінь і навичок даних навчальних закладів УСРР, що сформувалася у 1920-х роках, була унікальною, оригінальною та позитивно впливала на підготовку кваліфікованої робочої сили для роботи в аграрному секторі народного господарства.

Навчальні заклади могли вносити певні зміни в навчальні плани, з метою вдосконалення процесу підготовки кадрів, орієнтуючись на регіональні особливості розвитку навчальних установ. Усі програми мали індивідуальний характер і відповідали цільовій установці кожної конкретної школи. Професійні аграрні школи орієнтувалися на конкретний виробничий процес і надавали великого значення виробничому навчанню. До надбань педагогів того періоду можна віднести і створення оригінальних навчальних курсів, що не мали аналогів на радянському освітянському просторі, широко використовувався принцип інтеграції та поєднання навчальних предметів. Okремо слід відзначити, що вітчизняні працівники науки і освіти намагалися за весь період автономного розвитку віднайти кращі шляхи поєднання загальноосвітньої та професійної підготовки учнів профшкіл.

Таким чином, народне господарство за короткий строк отримало велику кількість кваліфікованої робочої сили, що працювала у сільському господарстві.

На основі проведеного дослідження автором зроблені наступні **висновки**:

Українськими освітянами була створена власна схема освітньої системи республіки, в яких важливе місце надавали професійно–технічним школам, що повинні були задовольнити потреби народного господарства у кваліфікованих робітниках.

В професійно-технічних школах створювалася особлива система освіти: основу навчання повинні були складати різноманітні практичні заняття, праця в лабораторіях та спеціальних майстернях, на сільськогосподарських досвідних станціях. Максимально скорочувалися

теоретичні заняття, пріоритет надавався виробничій практиці та роботі на мікровиробництві при школі. Зміст освіти профтехшкіл УСРР мав виражений індивідуальний характер, залежав від особливостей розвитку кожної окремої школи, мети діяльності навчального закладу. Завданням навчального плану закладів освіти технічного профілю був підбір конкретного практичного та теоретичного матеріалу до тих завдань, що школа повинна була навчити.

З середини 1920-х рр. поступово посилювався бюрократичний контроль за роботою професійних шкіл з боку центральних органів. Це зменшувало оперативність прийняття рішень, знижувало ініціативність освітян, що в кінцевому випадку негативно впливало на розвиток промислових та аграрних шкіл республіки.

Сільськогосподарські професійно–технічні школи в період з 1923 по 1927 рік суттєво відрізнялися в своєму розвитку від індустріально–технічних. Тоді як мережа промислових профшкіл значно зменшувалася, поступаючись школам ФЗН, школам робітничої молоді, то професійно-технічні школи аграрного профілю (переважно інтегрального типу) фактично не закривалися.

Для покращення фінансового становища професійно–технічних шкіл уряд запроваджував низку різноманітних заходів: введення на підприємствах УСРР “освітнього податку”, впровадження масових одноразових зборів коштів на розвиток шкільної мережі, проведення пропагандистських кампаній серед населення з метою збору коштів на рахунки профтехшкіл тощо.

Через великий попит на кваліфікованих робітників держава дозволила створення професійних шкіл за рахунок внесків громадян. Фактично то були приватні професійні школи, вони користувалися всіма правами і пільгами державних закладів освіти і управлялися Урголовпрофосвітою і регіональними інспектурами народної освіти.

Наприкінці 1920-х років під тиском союзного керівництва в УСРР розпочинаються процеси централізації та уніфікації освіти, це фактично означало поглинання вітчизняної школи загальносоюзною освітньою системою. Це мало негативні наслідки для професійно-технічних шкіл УСРР, оскільки відтепер поступово нівелювалася глибока професіоналізація в підготовці молодих робітників. Створювалася нова система виховання і навчання, що випускала робітника з однаковим середнім рівнем підготовки, який не був пристосований до конкретної роботи у різноманітних регіонах з врахуванням місцевих економічних умов. Такі процеси негативно вплинули на розвиток системи підготовки робітничих кадрів в Україні.

Основні результати дисертації викладені автором в таких одноосібних публікаціях:

1. Харламов М.І. З історії розвитку шкіл фабрично – заводського навчання в Україні у 1921–1929 рр. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2006. – Вип. 24. – С. 183–187.
2. Харламов М.І. Про становлення шкіл професійної освіти в УСРР у 1921–1929 рр. Вісник Харківської державної академії культури: Збірник наукових праць. – Харків: ХДАК, 2007. – Вип. 20. – С. 18–25.
3. Харламов М.І. Розвиток сільськогосподарських професійних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – Вип. 10. – С. 161–168.
4. Харламов М.І. Розвиток індустріально-технічних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2008. – Вип. 29 – 30. – С. 129–132.
5. Харламов М.І. Взаємовідносини народних комісаріатів освіти УСРР та РРФСР з питань розвитку професійних шкіл у 1920–1929 рр. Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2008. – Вип. 2 (58). – С. 37–39.
6. Харламов М.І. Економічний стан сільськогосподарських професійних шкіл в УСРР у 1921–1926 рр. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Планета, 2009. – Вип. 34. – С. 54–57.
7. Харламов М.І. Розвиток професійно – технічних шкіл в УСРР у 1921 – 1929 рр.. в новітній історіографії. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2010. – Вип. 37. – С. 194–196.
8. Харламов М.І. До питання про стан розвитку професійно-технічних шкіл в УСРР у роки непу. Багаліївські читання в НУА, Харків, 7 листопада 2006 р. – Харків: Видавництво НУА, 2006. – Ч. 7: Д. І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури. – С. 78–80.
9. Харламов М.І. З історії професійно-технічних шкіл в Україні в період нової економічної політики. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві. – Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2006. – С. 350–356.
10. Харламов М.І. Становлення шкіл фабрично-заводського навчання (ФЗН) в УСРР у роки НЕПу. // Матеріали міжнародної конференції студентів і аспірантів «IV Харківські студентські філософські читання». – Харків: ФОП Петрова І. В., 2007. – С. 211–212.

11. Харламов М.І. Розвиток індустріально – технічних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр. // Збірник матеріалів «Кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – 50 років». – Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – С. 76–78.
12. Харламов М.І. Взаємовідносини народних комісаріатів освіти УСРР та РРФСР з питань розвитку професійних шкіл у 1920–1929 рр. // Матеріали регіональної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів «Україна й світ: минуле, сучасне та майбутнє». – Харків: НТУ «ХП», 2007. – С. 419–420.
13. Харламов М.І. Розвиток сільськогосподарських професійних шкіл в УСРР у 1921 – 1929 рр. // Матеріали міжнародної наукової конференції «Каразінські читання (історичні науки)». – Харків: ФОП Петрова І. В., 2007. – С. 315–316.
14. Харламов М.І. Особливості фінансування індустріально-технічних професійних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр. // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність». – Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. – Ч. 1. – С. 421–424.
15. Харламов М.І. Особливості матеріально-технічного стану сільськогосподарських професійних шкіл в УСРР у 1921–1929 рр. // Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених «Історія світової цивілізації від давнини до сучасності». – Дніпропетровськ: Видавництво «Літограф», 2010. – В. 2 – С. 87–90.

АНОТАЦІЯ

Харламов М.І. Розвиток професійно-технічної освіти в УСРР у 1921-1929 рр. –

Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2011.

У дисертаційному дослідженні на основі широкої історіографічної та джерельної бази комплексно розглядаються проблеми професійно-технічної освіти УСРР у 1921-1929 рр. на прикладі розвитку масових професійно–технічних шкіл. У роботі розглядаються головні етапи становлення, розвитку та занепаду української системи професійно–технічної освіти, з'ясовуються головні завдання, які ставилися перед установами нижчої професійно–технічної освіти (професійно–технічними школами), їх об'єктивність і відповідність економічній ситуації УСРР у 20–х рр. ХХ століття, визначаються основні тенденції та закономірності розвитку професійно–технічних шкіл УСРР протягом третього десятиріччя ХХ століття.

Матеріали і документи вказаного періоду підтверджують обґрунтованість виділення трьох етапів становлення, розвитку та знищення української радянської системи освіти 1920-х рр. Всебічний аналіз зазначених етапів дозволяє зробити висновок про те, що за період з 1921 р. по 1929 р. в УСРР існувала самобутня система освіти, яка не була схожа на російську, з власними принципами та закономірностями. Дуже важливими для підготовки кваліфікованих робітників в цей період в Україні були індустріально–технічні та сільськогосподарські професійно-технічні школи, що випускали молодих робочих для найважливіших галузей народного господарства УСРР.

Аналізуються характерні особливості матеріально-фінансового становища професійно-технічних шкіл в Україні у 1921–1929 рр. Для покращення фінансового становища професійно–технічних шкіл уряд запровадив низку різноманітних заходів: введення на підприємствах УСРР “освітнього податку”, впровадження масових одноразових зборів коштів на розвиток шкільної мережі, проведення пропагандистських кампаній серед населення з метою добровільного надходження коштів на рахунки профтехшкіл тощо. Характерним для цього періоду було впровадження елементів госпрозрахунку у виробничу діяльність аграрних та промислових професійних шкіл.

Досліджуються базові принципи формування змісту освіти в навчальних закладах професійно–технічної спрямованості у зазначений період. Проаналізовані головні принципи, на яких будувався навчальний процес в професійно-технічних школах УСРР. Основу навчання складали різноманітні практичні заняття, праця в лабораторіях та виробничих майстернях, на сільськогосподарських досвідних станціях. Максимально скорочувалися теоретичні заняття, пріоритет надавався виробничій практиці та роботі на мікровиробництві при школі.

Ключові слова: професійно-технічна освіта, сільськогосподарська професійна школа, індустріально-технічна школа, зміст освіти, профшкола, мікровиробництво, уніфікація, освітній процес, професіоналізація.

АННОТАЦІЯ

Харламов М.И. Развитие профессионально-технического образования в УССР в 1921-1929 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков, 2011.

В диссертационном исследовании, на основе широкой историографической и источниковой базы, комплексно рассматриваются проблемы профессионально–технического образования УССР в 1921–1929 гг. на примере развития массовых профессионально–технических школ. В работе рассматриваются главные задачи, которые ставились перед профшколами, их соответствие экономической ситуации в УССР в данный период, определяются главные тенденции и закономерности развития индустриальных и сельскохозяйственных школ УССР в 1920-х годах. Хронологические рамки исследования позволяют выделить три этапа становления, развития и уничтожения украинской советской системы профессионального образования, в частности сети массовых профессионально–технических школ в УССР в 1921–1929 гг.

Первый этап (1921–1922 гг.) характеризуется постепенной стабилизацией политической ситуации в стране. Возникает острая необходимость в квалифицированных рабочих кадрах, в связи с чем в республике начинают активно открываться разнообразные профессионально–технические учебные заведения, в том числе и профтехшколы с 2-х и 3-х летним сроком обучения. При непосредственном участии руководителей украинского наркомата образования (Г.Ф. Гринько, Я.П. Ряппо) в Украине создается самобытная система образования, в которой важнейшее место выделяется массовым профессионально–техническим школам.

Второй этап (1923–1926 гг.) в развитии профессиональных школ технического профиля является достаточно противоречивым. С одной стороны количество школ резко сократилось, вследствие ряда объективных причин. Но при этом учебные заведения, ощущая определенные проблемы, продолжали выпускать квалифицированных рабочих для народного хозяйства, находили новые пути усовершенствования учебной деятельности, пытались эффективно использовать все ресурсы. Профшколы научились дополнительно зарабатывать средства, путем создания микропроизводств. Эти заведения работали по принципу самоокупаемости.

На третьем этапе (1927–1929 гг.) автономного развития украинской низшей профессиональной школы произошли кардинальные изменения в работе профтехшкол УССР. Высшее советское руководство приняло решение об унификации и централизации образовательных систем союзных республик. Таким образом, вся деятельность украинских школ перестраивалась по всесоюзным стандартам, создавались новые учебные планы, которые не учитывали региональную специфику, терялся бесценный опыт украинских педагогов.

В диссертации анализируются характерные особенности развития, финансирования, принципы формирования содержания образования массовых профессионально–технических школ в УССР в 1921–1929 гг.

Ключевые слова: профессионально–техническое образование, сельскохозяйственная профессиональная школа, индустриально–техническая школа, содержание образования, профшкола, микропроизводство, унификация, образовательный процесс, профессионализация.

SUMMARY

Kharlamov M.I. The development of vocational education in the USSR in 1921-1929. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree in historical science, specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2011.

The problems of vocational education in USSR in 1921-1929 in example of mass vocational schools are considered in the thesis research which is based on wide variety of historiographical and source data.

In this thesis we investigate the main stages of the formation, development and decay of Ukrainian vocational education system, determine the main tasks that were posed for institutions of lower vocational education (vocational schools), their objectivity and conformity with the economic situation of USSR in 20-ies. XX century, identify the main trends and rules in development of vocation schools in USSR during third decade of XX century.

Materials and documents of mentioned period confirm the validity of the selection of three stages of formation, development and decay of the Ukrainian Soviet educational system in 1920s. Comprehensive analysis of these steps leads to the conclusion that during the period from 1921 till 1929 in USSR there was a distinctive educational system, which was not similar to Russian one, had its own principles and rules. Industrial and agricultural technical and vocational schools, teaching young workers for the most important sectors of the economy USSR, were very important for education of skilled workers within this period in Ukraine.

We analyze typical features of development and funding of vocational educational institutions in Ukraine in 1921-1929. In the aim of better funding of vocational schools government introduced a number of different measures: the introduction of "educational tax" in the factories of USSR, conduction of one-time only mass fund raising program for the development of school networks, conducting awareness campaigns among the population asking for voluntary donations in favour of vocational schools, etc. Typical for this period was bringing of elements of self-sufficiency into activities of agricultural and industrial vocational schools.

We investigate the fundamental principles of organization of the educational content in vocational institutions in Ukraine within mentioned period. We analyzed the main principles that built the learning process in vocational and technical schools in USSR within mentioned period. The basis of study were various workshops, work in laboratories and manufacturing workshops, research in agricultural plants. Theoretical studies were reduced to maximum degree, the priority was given to practice and work on micromanufacturing at school.

The key words: vocational education, agricultural vocational school, industrial and technical school, educational content, vocational school, micro-manufacturing, unification, educational process, professionalization.

Відповідальний за випуск доц. Воронянський О. В.

Підписано до друку 24.02.2011 р. Формат 60×90/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 примірників. Замовлення № 940.

Надруковано у друкарні СПД ФО Тарасенко В.П.

Свідоцтво №24800170000043751 від 21.01.2002 р.

61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.

Тел./факс: (0572) 52-82-11